

El procés d'elaboració de la llengua catalana, prenent com a referència l'elaboració verdagueriana

Gabriel Bibiloni

(Universitat de les Illes Balears)

Carles Castellanos

(Universitat Autònoma de Barcelona)

Lluís Marquet

Lexicògraf

Introducció

De la mateixa manera que podem dir, sense perill d'error, que el procés de normalització social de la llengua catalana és en un estadi inacabat, podem afirmar també que la seva elaboració no ha assolit un ple desenvolupament.

D'entrada convé recordar alguns elements fonamentals d'aquest concepte d'elaboració amb relació a la llengua catalana. S'assenyalen habitualment dues fites fonamentals en el desenvolupament històric de la llengua literària catalana, en dos moments crucials: l'obra de Ramon Llull en un moment inicial i l'obra de Verdaguer a la Renaixença. En ambdós casos, i per l'acció de les dues personalitats literàries esmentades, la llengua catalana és feta apta per a una expressió rica i precisa, pròpia de les llengües de cultura.

Són dos exemples d'elaboració en la mesura que, en la seva producció personal, aquests dos autors se serveixen d'un instrument lingüístic que millora sensiblement la llengua parlada (i escrita) de la seva època. Allò que ens sembla important de remarcar és que l'èxit respectiu d'aquestes dues intervencions en la llengua fou degut al fet que van tenir lloc en un context social en què representaven dotar d'un instrument propi un grup lingüístic que tenia segrestada la seva expressió culta per una altra llengua (el llatí i l'espanyol —o el francès o l'italià, segons les àrees—, en els dos moments observats).

Aquests casos mostren que l'elaboració lingüística no es pot entendre com un procediment artificial ideat per uns filòlegs delerosos de compli-car l'expressió lingüística a uns pobres parlants, tal com la demagògia antinormalitzadora ha volgut caracteritzar el fenomen. L'elaboració lingüística guarda sempre una relació directa amb els usos socials, però no tan sols per la consideració de la seva necessària acceptació per la societat, sinó també pel repte col·lectiu que representa l'establiment social d'una llengua estàndard per a la comunitat lingüística en qüestió.

L'aportació de Verdaguier

La importància de l'elaboració verdaguieriana es pot sintetitzar en una sàvia selecció del corpus que tingué en compte els factors següents:

1) Es fonamentava en una *llengua parlada* expressiva i no excessivament interferida. La riquesa expressiva sorgida de la llengua oral era considerable. Recordem, tan sols, alguns exemples del lèxic de *L'Atlàntida*, de *Canigó*, i de diferents obres en prosa analitzades (*Excursions i viatges*, 1887; *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa*, 1889; *En defensa pròpia*, 1895; *Rondalles*, 1904; *Discursos*, 1905; *Epistolari de Jacint Verdaguier* — a càrrec de Josep M. de Casacuberta i Joan Torrent i Fàbregas —, 1959-1993), que mostren un recurs més directe a la llengua oral, com ara els noms i els verbs següents: «còrrec», «freu», «xaragall», «abastar», «aguaitar», «aclucar», «congriar», «copsar», «cuitar», «deixondir», «esbadellar», «glatir», «haver» (en el sentit d'*abastar*), «rumbejar», etc. De vegades l'autor recorre a expressions d'oficis tradicionals i fins de la navegació, com ara «girar-se de sotsobre», per exemple. Cal remarcar també adjectius com ara «corsecant», «delitós», «rabent», «ferreny», etc. En alguns casos l'acostament a la llengua oral (del propi dialecte) es pot considerar excessiva vista des de la normativa actual, com ara en els femenins en *-anta* («tallantes») o en les variants d'extensió restringida com ara «umple» (en comptes d'*omple*), «obirar» (en lloc d'*albirar*), «aixís» (en lloc d'*així*), «Criador» (en lloc de *Creador*), «istiu» (en lloc d'*estiu*), «mediterrà» (en lloc de *mediterrani*). En un sentit semblant cal considerar les grafies «aubaga» (*obaga*), «aucell» (*ocell*), «fauç» (*falç*), «ignocència» (*innocència*) i les formes no normatives «mentres» (*mentre*), «atravessar» (*travessar*), etc.

En alguns casos la tria es decanta per formes no centrals com ara «ací», «llevar», i, en d'altres casos, té un deix clàssic o arcaïtzant, com ara «palm», «colp», «ferre», «avant», «mes» (en el sentit de *pero*), etc. Observem que alguna innovació d'aleshores, com ara «menys», «restar», «veritable», s'ha acabat estenent socialment. Cal advertir, de manera general, que l'ús també d'un nombre reduït d'arcaïsmes o de cultismes com ara «testa», «oir», «regina», «sempitern», «ensem», no impedeix l'acostament fonamental a la llengua oral. Verdaguer manté la força expressiva vinculada a l'oralitat per mitjà de l'ús sovintejat de recursos de sufixació en casos com ara «cruixid-era», «gemeg-or», «bonic-oi», «esbrina-dís», «obira-dora», «poncell-am», «nua-disses», «llisqu-ívola», «groguejar», «sotraqu-ejar». D'altra banda, cal assenyalar que els castellanismes, tot i ésser molt vistents, hi són escassos: «hermós», «ditxós», «cordillera», «tormenta», «trono», «agravi», «emplear», «menos», etc.

2) La seva tria morfològica era bàsicament *moderna i supradialectal*. Se separava, així, del català clàssic antic tot adoptant una forma actualitzada sense caure tampoc excessivament en el dialectalisme.

Les divergències de la tria de Verdaguer envers el català central corresponen en general a formes que es mantenen vives en diferents parlars contemporanis. Entre d'altres podem observar, en la conjugació del subjuntiu, formes vives com el present en *-e* («mostre», «esbombe», «regue», «vetlle») o en *-a* («diga», «plàcia») i l'imperfet en *-às*, *-asses*, etc. («guiàs», «dassen»). També cal assenyalar les formes plurals de present d'indicatiu o d'imperatiu en *-am* i *-au* («cantam», «siau», «bressau», etc.) o les formes del perfet en *-í* («pengí», «posí»). El demostratiu «eix» i l'article masculí «lo» també corresponen a una forma viva (amb lleus variants en el cas d'«eixe») en els parlars meridionals. De la mateixa manera cal considerar el manteniment de la *a* del radical de verbs com ara «nadar» (*nedar*), «jaure» (*jeure*), «naïxer» (*néixer*)... Es pot afirmar clarament, doncs, que l'autor no queia en el propi dialectalisme.

3) Enriquia el bagatge cultural amb la incorporació de *nombrosos neologismes* que havien de permetre l'*expressió culta*. Malgrat que en aquest aspecte les solucions de Verdaguer no fossin sempre les més adients, cal considerar-lo un dels objectius del seu procés d'elaboració (objectiu inclòs en la pretensió mateixa de fer una obra culta de gran volada). A *L'Atlàntida* trobem nombrosos noms de la cultura clàssica grega i llatina: «sílfidés», «harpies», «fúries», «cíclop», «Hèrcules», «Júpiter»,

«Homer»... En alguns casos, tal com hem observat, l'adaptació dels mots no és establerta de manera adequada com en els exemples: «hèroe» (per *heroi*), «cisne» (per *cigne*), «cadavre» (per *cadàver*), «Calpe» (per *Calp*), «Èfeso» (per *Efès*), «Tiro» (per *Tir*), «Alpes» (per *Alps*), «Rose» (forma provençal, per *Roine*), «topaci» (per *topazi*).

Després de Verdaguer

D'ençà de l'obra de Verdaguer la reforma fabriana ha estat la intervenció que ha influït més directament en l'elaboració de la llengua catalana. Podem dir, en síntesi, que va tenir els efectes següents:

—Va establir l'*ortografia* de manera *compatible amb les variants dialectals*. Són prou notables alguns punts de la reforma ortogràfica que van resultar polèmics en aquells moments però que el temps ha demostrat perfectament vàlids. Recordem, per exemple, les grafies dels plurals femenins en *-es*; les terminacions verbals àtones en *-es*, *-en*, *-em*, *-eu*; l'ús del dígraf *-ix-* després de vocal; la distinció entre *b* i *v*, etc.

—Va sistematitzar científicament la *creació neològica* de manera *congruent* amb les característiques de la llengua, mantenint una llengua genuïna per mitjà dels neologismes necessaris, tot fugint de tota subordinació i aprofitant recursos propis. Així fixà formes com ara «vertigen», «olfacte», «cataracta», «síntesi», «paradoxal», etc., en lloc dels calcs habituals a l'època com ara *vertig*, *olfat*, *catarata*, *síntesis*, *paradògic*, etc.

—Va emprendre una tasca seriosa de *depuració lingüística*. Fabra va insistir sempre, en diversos escrits i discursos, en aquest punt que considerava vital si es volien eliminar les defectuositats heretades en la llengua quotidiana d'àrees importants del territori, distorsions introduïdes com a conseqüència de la influència exercida durant anys per la llengua espanyola, en tant que llengua dominant i llengua d'estat. Per tal de dur a terme aquesta tasca va pouar recursos de la llengua antiga i, si aquesta no li fornïa cap proposta viable, va saber derivar els mots d'altres d'existents o crear-los de nou, evitant la subordinació. Dins aquesta tasca, cal remarcar la correcció de nombrosos mots que, tot i ésser d'ús corrent, rebutjà clarament com a no integrants del lèxic acceptable dins la llengua catalana, com ara *apoiar*, *emplear*, *despedir*, *disfrutar*, *permanèixer*, *puesto*, *menos*, etc.

—Va sistematitzar la *morfosintaxi*, fonamentant-se en el *català contemporani*. En aquest aspecte la codificació que va establir s'aproximava més (per raons sociolingüístiques del moment) al dialecte central que no pas a la morfosintaxi verdagueriana. Fabra prioritza les formes del català central com ara la 1a persona de l'indicatiu present en *-o* i en *-eixo* («parlo», «segueixo»); el subjuntiu present en *-i* («mostri», «digui», «parli»); el subjuntiu imperfet en *-és*, *-essís*, etc. («parlés», «parlessis», etc.)... Dóna carta de naturalesa als pronoms en forma reforçada («em», «et», «es», «el», «ens», «us», «els», «en», etc.). També té en compte altres variants dialectals, que considera igualment correctes, però prioritza les formes del català central.

Després de Fabra. Desviacions i incoherències

A partir d'aquesta acció de Pompeu Fabra, l'evolució posterior ha seguit les orientacions generals de l'elaboració verdagueriana i les solucions de la reforma fabriana, però amb *algunes desviacions* que caldria remarcar:

1) Una de les desviacions ha estat l'*hiperpurisme* i l'*artificiositat*. Aquesta tendència es va desenvolupar sobretot durant la primera meitat del segle XX i va tenir una accentuació entre els anys 40 i els anys 60, durant l'època més dura del règim franquista a l'Estat espanyol. Aquesta és una posició habitual en períodes en què les llengües en procés de normalització posseeixen encara una escassa projecció social, és a dir, que no poden contrastar en l'ús social l'encert o el desencert de les tries dels seus creadors. Aquesta desviació de tipus purista dificultava l'extensió dels usos socials de la llengua pel fet que prioritzava raonaments filològics per damunt de consideracions referents a l'ús social.

Entre les marques d'hiperpurisme podem considerar l'ús exclusiu de formes de la llengua clàssica que compten amb equivalents de la llengua actual, com ara *àdbuc* (en lloc de *fins i tot*), *bom* (en lloc de *es*), *trametre* (en lloc d'*enviar*), *quelcom* (en lloc d'*alguna cosa*), *dempeus* (en lloc de *dret/dreta*), etc. És un petit nombre de marques d'arcaisme o de sofisticació que han tingut en algun moment un elevat valor simbòlic i representatiu. També pot ésser considerat com una mostra d'hiperpurisme o de

s sofisticació una altra tendència que ha tingut lloc en l'ús excessiu de formes subdialectals en textos estàndards.

2) Una altra desviació, sorgida en part com a reacció a l'anterior, ha estat el que podria anomenar-se *populisme* del català-que-ara-es-parla (referint-se normalment a algunes zones de llengua pobra i/o interferida), en la qual s'ha negat, en graus diversos, l'elaboració necessària de la llengua. Ha estat una reacció contra l'hiperpurisme que s'ha fonamentat sovint en l'argument de la recerca de l'adequació de la llengua als diferents usos socials (especialment després del desenvolupament, a finals del segle XX, dels mitjans de comunicació de masses en llengua catalana). La desviació d'aquesta posició radica en el fet de confondre la necessitat de l'adequació de la llengua als usos de masses amb una *reducció de l'elaboració* i amb la *permissivitat davant les interferències de la llengua espanyola*.

La reducció de l'elaboració es fonamenta principalment en la negació dels mots que són més diferents de l'espanyol com ara *cercar* (al costat de *buscar*), *demanar* (al costat de *preguntar*), *lliurar* (al costat de *entregar*), *pregar* (al costat de *resar*), etc. O també els exemples de l'apartat precedent usats abusivament pels hiperpuristes. Aquesta tendència a negar les formes més allunyades de l'espanyol ha portat, fins i tot, a recomanar que s'evitin mots com ara *enguany* (substituït per les tendències reduccionistes per *aquest any*) o que es renunciï a recursos estilístics com ara el que permet l'ús adequat de l'adverbi *adés*, ambdós elements presents en un nombre important de parlars. La permissivitat envers l'espanyol és marcada per la recomanació de l'ús de mots com ara *apreci*, *biombo*, *caldo*, *disfrutar*, *barco*, *bodega* (*celler*), *calbo*, *despedir*, *marxar* (*anar-se'n*), *nòvio*, *puesto*, *vivenda*, etc., reculant en un procés de depuració ja avançat en temps de Fabra.

3) Una tercera desviació, relacionada amb l'anterior, ha estat la *desorientació en la creació neològica*. Els neologismes s'han elaborat, en un nombre excessiu de casos, per mitjà del calc de la llengua espanyola, és a dir, sense seguir el criteri de Fabra d'aprofitar al màxim els recursos lingüístics propis del català. Són exemples de neologismes creats per un procés més o menys intens de calc de l'espanyol mots com ara: *formigó*, *cotxe*, *cangur*, *billar*, *condó*, *arrova* (en correu electrònic), *tensar*, *carril* (en circulació viària), *rotonda*, *carpa*, *pauta*, *solapar*, *bruixola*, *cinturó*, *mata-segells*, *vacuna*, etc.

En alguns casos el calc no es fonamenta en la forma sinó en l'ús, que és calcat de l'espanyol com ara en casos de doblats del tipus de *contamina-*

ció/pol·lució, investigació/recerca, pel·lícula/film, èxit/succés, intercanvi/bescanvi, contestador/responedor, invertir/investir (en economia), etc. Fins i tot en diversos mots hereditaris prou consolidats, el calc ha fet trontollar usos distints ben antics com ara els dels dobles *got/vas, pal/bastó, ocell/moixó, eixugar/assecar*, etc. En alguns casos s'han adaptat certs manlleus amb una accentuació arbitrària, com ara *xòfer, xàndal, dièsel*, etc. Només en uns exemples escadussers com ara *sida* (femení), *barrufet, cerca* (en informàtica), etc., la llengua catalana ha aconseguit, al llarg dels darrers decennis, d'establir parcialment formes de creació interna de manera autònoma envers l'espanyol.

Observacions i perspectives

La reflexió entorn de la petja verdagueriana i fabriana ens hauria de permetre d'acabar de manera coherent l'obra d'elaboració de la llengua catalana, ja que cal tan sols posar-se en el camí fressat pels il·lustres precursors esmentats i seguir per sectors importants de lingüistes i d'escriptors.

Això voldria dir, a parer nostre:

1) Elaborar la llengua *tot mantenint el contacte amb la llengua parlada viva*, entenent aquest concepte com el corpus oral existent i susceptible d'ésser activat. S'hauria d'evitar, per tant, de caure en l'artificiositat i caldria *recórrer a l'expressivitat quotidiana*, tal com es va fer en l'elaboració verdagueriana i fabriana, *evitant de reduir-la als bagatges pobres i interferits* de les zones en què l'ús de la llengua és més afeblit. Verdaguer fonamenta la seva llengua en la parla de la Plana de Vic. Fabra va sempre més enllà del parlar estrictament barceloní de l'època. Tant l'un com l'altre enriqueixen el seu repertori lexical amb les aportacions de parlars molt diferents. Aquest punt ens sembla bàsic si volem conservar la genuïnitat i no caure en una llengua excessivament interferida.

2) *Aprofitar al màxim els recursos que ofereix la llengua* per a l'elaboració de neologismes obtinguts per expansió semàntica, és a dir, creats per ampliació del significat o per derivació de mots existents en el repertori general de la llengua, en lloc d'introduir abusivament calcs i manlleus. Exemples de mots ben formats serien *adreça* (en informàtica), *rodolament* (en mecànica), *eixugador* (de cabells, etc.), etc.

3) *Redreçar, en concret, el procés de creació neològica superant la dependència d'una sola llengua (l'espanyola) i orientant-lo vers solucions més congruents amb la llengua catalana i més d'acord amb els usos més universals.* És fàcilment comprovable que les solucions més acostades a les de les llengües més elaborades en la innovació neològica, alhora que resulten més universals, sovint s'ajusten més a l'estructura del català que no pas les fixades seguint l'estructura de la llengua espanyola. Això Fabra ja ho havia observat i per aquest motiu va preferir, sempre que fos possible, aplicar aquest criteri per crear neologismes especialitzats, la qual cosa permetia fixar una terminologia catalana moderna no subordinada i universal.

Així, per exemple, una voluntat de mantenir una identitat lingüística més sòlida hauria evitat *formigó* i s'hauria decantat per *ciment* o hauria preferit una forma més estesa en l'ús internacional com ara *concret* o *betó*; hauria preferit *auto* en lloc de *cotxe*; hauria derivat *canguru*, *billard* i *condom*, en lloc dels calcs *cangur*, *billar* i *condó*; hauria creat *ensaïmada* o *a cuada* o *a encerclada* o alguna altra proposta imaginativa, o bé hauria preferit la forma més estesa d'origen anglosaxó *at*, en lloc de la forma espanyolitzant *arrova*; hauria donat preferència a *giratori*, *distribuidor* (*circular*) o simplement *rodona*, en comptes de difondre un calc tan poc suggestiu com *rotonda*, etc.

4) Prosseguir l'esforç de *selecció morfosintàctica*, tot tendint a reduir-ne la variabilitat i treballant, en tot cas, per fer la variació existent acceptable arreu del territori. El grau d'homogeneïtat actual en aspectes morfosintàctics és força gran, però la fragmentació d'aquestes característiques en àmbits regionalitzats i estancs dificulta l'homogeneïtzació i l'intercanvi lingüístic. Per mitjà de l'ensenyament i de la unitat de mercat lingüístic i cultural cal aconseguir l'intercanvi normal de materials (llibres, films, etc.) fets en les diferents variants.

Moltes de les propostes esmentades ja es porten a la pràctica en alguns dels centres d'elaboració de la llengua, però el que es troba a faltar és una coherència de conjunt i una voluntat clara de seguir de manera explícita uns criteris semblants als enunciats.

En el moment actual de pugna pel ple ús social de la llengua catalana, correspon a la comunitat catalanoparlant dotar-se d'un instrument flexible i prou elaborat per abastar tots els àmbits de comunicació i d'expressió, i capaç també de competir amb les grans llengües de la cultura i de la

informació. A la nostra manera de veure, una reflexió suficient entorn de l'obra de Verdaguer (particularment en el triple eix que hem comentat: recurs a la riquesa de la llengua oral no interferida; superació de la fragmentació dialectal en compartiments regionalitzats; i elaboració culta) hauria d'influir de manera sensible en la recuperació dels criteris orientadors del procés d'elaboració.